

Heksenproces Ummel Gijsen in SEVENUM (1640)

Het was in het voorjaar van **1640** dat in het dorp **Sevenum** een verdenking ontstond wegens toverij tegen Ummel Nijssen. Zij was getrouwd met Heijn Gijsen. Deze Heijn Gijsen is (pikant onderdeel) mogelijk dezelfde als de in deze periode actieve Sevenumse schepen Heijn Gijsen. Het was Ummels tweede huwelijk; haar eerste huwelijkspartner is onbekend. Ze was een zuster van Herman Nijssen, de bezitter van Niesen goed, gelegen vlakbij het adellijke huis „de Donck” te Sevenum. Uit deze gegevens blijkt dat ze waarschijnlijk niet tot de randfiguren van de Sevenumse gemeenschap behoorde.

De eerste extraordinaire gerichtsdag vond plaats op zaterdag 5 mei 1640 en werd voortgezet op de daaropvolgende maandag 7 mei. De voorbereidingen voor het proces waren al eerder begonnen zoals blijkt uit een rekening van de **Sevenumse** herbergier **Adolf Nabben**.* De drost van het ambt Kessel, Marcellus van Gelder, was al op 27 april samen met zijn dienaars te gast bij Nabben. Daar ter plekke heeft de drost waarschijnlijk zijn aanklacht opgesteld en overgegeven aan de schepensbank van Sevenum. Deze stukken zijn helaas verloren gegaan en de bewaard gebleven protocollen van de schepensbank geven geen uitsluitsel over de aanklacht. Het is zelfs zo dat de woorden hekserij of toverij in de protocollen aangaande Ummel in het geheel niet voorkomen. De financiële verantwoording die de drost echter moest afleggen voor de rekenkamer van het Overkwartier geeft ons gelukkig enig inzicht in de ontbrekende feitelijke aanklacht:

„ Alsoo in de jaere 1640 twee jonge dochters tot Sevenum metten boosen viandt beseten waeren, waerover de persoone van Ommel Ghijsen befaemt wierde, dat sij dezelve dochterkens de boose geesten met appelen ingegeven hadde, gelijk den duyvel door de geestelickheijt besworen sijnde continueelick uuytgeroepen heeft, mede dat hij niet en wilde noch konde uuytgaen van dese dochterkens, ten waere de voorseijde Ommel geexecuteert worde (gelijck naer de gedaene executie oock gebeurt is tot Venlo in het Annuntiate Clooster, alwaer deselve door de Eerw. Patres Recollecten uuytgebannen sijn”.

Ummel heeft een tweetal Sevenumse „ dochterkens” behekst door ze ” betoverde” appels te geven (hetgeen associaties brengt met het sprookje van Sneeuwitje en de zeven dwergen). Dat zij de kwade genius was, werd kennelijk nog eens bevestigd door de duivel hoogst persoonlijk. Het succes van exorciseren hing volgens deze duivel af van het wel of niet executeren van de beklagde. De twee „ dochterkens” werden ondergebracht in het klooster der annunciaten (Klooster Trans-Cedron) en de paters recollecten (Minderbroeders uit het in Venlo gelegen Minderbroedersklooster) beschikten over de kennis betreffende het exorciseren.

Ummel werd eind april 1640 opgesloten bij de gerichtsbode Lenardt Willems en kreeg als „ advocaat” de procureur Schuller toegewezen. De drost volgde de

ordonnantie van aartshertog Albert uit 1606 en maakte de zaak kenbaar bij het Hof van Gelre te Roermond”.

De drost gaf aan dat hij niet goed wist hoe hij deze zaak moest behandelen „ mits het eene swaere saecke was int aencomen van syn Officie”. Hij was pas een half jaar in functie en had met toverijzaken geen ervaring. Hij was wel overtuigd van de ernst van het delict. In de genoemde ordonnantie uit 1606 kregen de plaatselijke rechtbanken opgelegd om in dit soort gevallen vooraf het provinciale rechterlijke Hof te raadplegen en er het advies in te winnen. Of, dit advies in te winnen bij personen, leden van het Hof of advocaten, die door het Hof speciaal hiervoor werden aangewezen. In het Sevenumse geval werden Peter Bosmans en Johan Spee (licentiaten in de beide rechten) door het Hof aangewezen als adviseurs voor drost en schepenbank.

Ummel voelde zich al behoorlijk in het nauw gebracht en verzocht om via een waterproef te mogen aantonen dat ze onschuldig was van het ten laste gelegde. De drost wilde hier, waarschijnlijk op advies van de beide advocaten, echter niet aan. Schuller deed nog een poging om met gebruikmaking van getuigen naam en faam van Ummel te verdedigen. Hij vond er slechts drie: Herman Nijssen, de broer van Ummel, Herman Wijnen en Grijtgen Crouwels. De schepenbank besloot op woensdag 9 mei per decreet om Ummel; ter scherper examinatie door te verwijzen.

De scherpe examinatie

Het ter plekke krijgen van de beul had nogal wat voeten in de aarde. De scherprechter, meister Herman, bevond zich in Roermond en moest naar Sevenum. De beul had een paspoort nodig om die reis, in ieder geval in theorie, ongehinderd door Staatse soldaten te kunnen maken. Dit paspoort diende te worden afgegeven door de gouverneur Staectenbroeck van de Staatse stad Grave. De scholtis van het ambt Kessel Andries Schenck nam deze zaak op zich en reisde af naar Grave. De gouverneur was echter niet thuis en Schenk had de reis voor niets gemaakt. Daaropvolgend stuurde de drost de gerichtsbode van Arcen, Jan Dinckels, naar Grave om het paspoort te bemachtigen. Nadat de papierwinkel georganiseerd was, kon de scherprechter te Roermond worden opgehaald. Meister Herman kwam per kar en werd bovendien geëscorteerd door een aantal (Sevenumse?) schutten. Het paspoort alleen werd kennelijk toch niet als voldoende beschouwd om deze reis zonder gevaar te kunnen maken. Eenmaal in Sevenum aangekomen kon de beul aan de slag. Ummel werd „ tot diverse torturen gesteld als *à la veille* ende anderssints”. Met *à la veille* wordt het waken bedoeld, een marteling waarbij het slachtoffer dag en nacht het slapen onmogelijk wordt gemaakt. In theorie mocht men deze marteling negen dagen en nachten lang toepassen. Daarnaast werd Ummel kennelijk ook nog op andere manieren gepijnigd. Uit die periode zijn als martelwerktuigen de wipgalg, duimschroeven en beenschroeven bekend. Volgens de rekening van de ambtman is de scherprechter tweemaal naar Sevenum moeten reizen in de periode tussen 9 mei en 15 juni om Ummel onder handen te nemen. Volgens de protocollen werd de zitting van de schepenbank hervat op 15 juni. Er werden twee schepenen belast met het bijwonen van de tortuur, samen met de adviseurs

van het Hof. Deze schepenen bepaalden de duur en zwaarte van de tortuur en moesten erop toezien dat de gepijnigde niet verlamd raakte of te zeer gekwetst werd. Verder waren aanwezig de landschrijver en de drost of de scholtus. Waar het pijnlijk verhoor plaatsvond is niet bekend. Wellicht bij de gerichtsbode waar Ummel werd vastgehouden of daar waar de schepenenbank zitting hield (**herberg Nabben?**). Ten tijde van de Wittenhorsten, als drosten van het ambt Kessel,, was het gebruikelijk om misdadigers gevangen te zetten op het huis „ Ter Horst” en daar vond ook een eventueel pijnlijk verhoor plaats. Marcellius van Gelder, als heer van Arcen, koos er niet voor om Ummel vast te zetten op zijn kasteel het „ Nye Huys” te Arcen.

Het eerste vonnis

Wat Ummel allemaal heeft moeten doorstaan tijdens de foltering is niet duidelijk, maar het geheel bleek afdoende te zijn om Ummel tot een bekentenis te brengen. Op 16 juni 1640 vraagt de drost vonnis van de schepenen, echter Ummel herroept haar bekentenis. Weer vraagt ze om een waterproef om haar onschuld te mogen aantonen. Het landrecht schrijft voor dat een bekentenis tijdens de tortuur gedaan, pas rechtsgeledig is als de verdachte „ onder den blauwen hemel, ende buiten alle hachten ende banden van iseren” zijn bekentenis bevestigt.

Echter in gevallen van verraad, oproer en onnatuurlijke misdaden is dat laatste niet noodzakelijk. Ook in dit geval vonden de schepenen het geleverde bewijs en de gedane bekentenis van Ummel onder tortuur voldoende om nog op dezelfde dag tot het vellen van een vonnis over te kunnen gaan. De schepenen kwamen tot de conclusie „ dat die beclaechde, omme erhefflicken ende gants bedenckelicken redenen vuytten clockenslagh des gericht's Sevenum mit sonnen schijn to verwijzen is”.

Ummel werd met onmiddellijke ingang verbannen uit de jurisdictie Sevenum. Mocht ze ooit nog eens aangetroffen worden in Sevenum, dan kon ze rekenen op een bestraffing zoals normaal gold voor dergelijke misdaden. Verder werd ze uiteraard veroordeeld tot het betalen van de kosten van deze juridische procedure. In het vonnis staat ook vermeld dat Ummel tot het laatst toe heeft aangedrongen op een waterproef of zoals het protocol het verwoordt „ eene onbehoorlicke proeve des waters”.

Het vonnis was betrekkelijk mild, gezien de misdaad die eraan ten grondslag lag. Verbanning uit de jurisdictie van Sevenum, niet eens verbanning uit het land. Het verhoor en de foltering van Ummel heeft ook niet geleid tot arrestatie van andere van toverij verdachte personen, zoals dat bijvoorbeeld wel gebeurde in Roermond en omstreken.

Reeds op 5 juli 1640 was men overgegaan tot publieke verkoop van de roerende goederen van de verbannen ummel. De opbrengst van die openbare verkoop bedroeg 308 gulden en 12 stuivers. De openbare verkoop van de onroerende eigendommen heeft naar zeggen van de rendant in dezelfde periode plaatsgevonden. Verkocht werd een huis met land dat voor de ene helft eigendom was van Ummel en voor de andere helft van de vrienden en magen van haar eerste man. Blijkbaar waren er geen kinderen die konden delen in de erfenis. De verkoop leverde 800 gulden op, waarvan de helft ten goede van de

drost kwam. De totale opbrengst bedroeg 708 gulden en 12 stuivers, een niet gering bedrag.

De ban gebroken

Daarmee leek de kous af en konden de gemoederen in de Sevenumse gemeenschap weer wat tot bedaren komen. Echter in april 1642 dook Ummel ondanks de ban toch weer op in Sevenum. Ze werd gearresteerd en weer opgesloten bij de richterbode Lenardt Willems. Op 6 mei van dat jaar vond het proces voor de schepenbank plaats. De drost trad op als aanklager en vroeg aan de schepenen om een aantal lieden te mogen verhoren betreffende een aantal gebeurtenissen die tijdens de gevangenschap zouden hebben plaatsgevonden. Misschien wilde de drost hiermee aantonen dat Ummel zich nog steeds bezighield met toverij. Verhoord werden de 45-jarige oude Derick Craecken en de 35-jarige Peter Schroijs. Zij verklaarden dat Ummel op een zekere dag tijdens haar gevangenschap om een beker bier had gevraagd. Derick heeft daarop een beker met bier gevuld en Henrick Uffkens heeft er „ een weijnich wijwaters ingedaen”.

Toen Derick de beker aan Ummel wilde geven, zei ze „ dat dare veel to wijsen aedts overgegaen were” en nam de beker niet aan. Nadat Derick eerst zelf uit de beker gedronken had, wilde Ummel de beker wel aannemen. Ze zette de beker aan de mond, maar dronk er niet uit want het niveau in de beker was niet gezakt. Tevoren had Ummel echter wel een hele beker bier (zonder wijwater) leeg gedronken. Aldus Derick Craecken en Peter Schroijs, die blijkbaar op eigen initiatief een "heksenproef" hadden uitgevoerd.

Ook de richterbode Lenardt Willems werd gevraagd om een verklaring af te leggen. Hij verklaarde dat het „ wisken mitten hoijre” inderdaad gebeurd was en dat Ummel dit zelf aan hem verteld had. Lenardt wist ook nog een verhaal te vertellen dat twee jaar eerder had gespeeld tijdens haar eerste gevangenschap. Ummel had „ pillekens” gekregen die ze vervolgens moest innemen. Echter ze had de pillen onder de tong gehouden en omdat ze zo bitter waren later uit de mond genomen en in een papiertje gewikkeld. Dit kleine pakketje had ze vervolgens in de muur (in een spleet) verborgen. Ook dit verhaal had Ummel zelf verteld, aldus de richterbode. Naar de aard van de pillen kunnen we alleen maar gissen. De drost sloot zijn betoog die dag af door bij de schepenbank deze getuigenissen af te geven en ook door het in herinnering brengen van het vonnis van 1640. Hij eiste van de schepenbank oordeel en vonnis conform "aller keijserlicken ende beschrevene rechten".

Het tweede vonnis

De schepenbank kwam op dezelfde dag, 6 mei 1642, nog tot een vonnis. De bank was daartoe gecompleteerd tot de benodigde zeven schepenen met een schepen van het gericht Bree. Men oordeelde Ummel schuldig aan het moedwillig en opzettelijk verbreken van de ban en veroordeelde haar conform het gestelde in het eerste vonnis van 1640 bij verbreking van de ban tot het levend verbrand worden op de vuurstapel: „ daeromen zij persisteren bij de voorige sententie, ende condemneren de beclaechde tot exempelen van anderen levende mit den vure gestrafft, ende haer lichaem verbrandt te worden. Aldus gedaen den 6en dach Maij ao 1642”.

De executie van Ummel vond waarschijnlijk plaats op de elfde mei, want dit was de laatste datum dat er onkosten werden gemaakt in deze zaak voor drank en spijs door de drost. Peter Raets heeft ervoor gezorgd dat de brandstapel gebouwd kon worden. Hij kreeg zes gulden betaald voor drie karren hout. Met dit gruwelijke spektakel (wellicht op de justitieplaats bij Hasenhorst vlakbij de grens met Maasbree) kwam voor de dorpsgemeenschap Sevenum een eind aan dit verhaal.

Tot besluit

Met de verbanning van Ummel is er een eind gekomen aan een tragische reeks toverijprocessen in het Overkwartier van Gelre. Hoe heeft het in dit Sevenumse geval zover kunnen komen? Twee jonge meiden vertoonden kennelijk abnormaal gedrag en nog wel zodanig dat de gemeenschap besloot dat er ingegrepen moest worden. De geestelijkheid werd te hulp geroepen om de vrouwen te verlossen van vermeende kwade geesten. Maar het hielp niet. Sterker nog, de schuldige werd door de „ bezetenen” met naam en toenaam genoemd en alleen de dood van de schuldige kon verlossing brengen. En inderdaad, na de executie van Ummel werden de vrouwen bevrijd van de kwade geesten.

Beschuldigingen van toverij of hekserij waren echter nog lang niet voorbij. Er vonden nog geregeld smaadprocessen plaats, waarbij meestal vrouwen werden beschuldigd van kwade praktijken. Dergelijke processen eindigden niet meer met de doodstraf of verbanning. Het volksgeloof in toverij en bezetenheid bestaat nog tot op de dag van vandaag. Om nog even bij Sevenum te blijven: voorbeelden van het exorciseren van kwade geesten uit zowel beesten als mensen vinden we nog gedocumenteerd in een aantal stukken uit het parochiearchief van Sevenum over de periode 1786-1804.

****** Geschreven door Peter G.H. Vullings: Toverij in het land van Kessel in „ DE MAASGOUW” 125 (2006) afl. 3 blz. 88-94 over het heksenproces tegen en de terechtstelling van Ummel Gijsen in Sevenum, 1640-1642.***

****** In JAARBOEK 2001 , blz. 68 t/m 73: Aen den galge tot exempel van anderen: strafproces tegen **Mett van Goor** en de **koster Jan Bants** (plm. 1637).***

- woonachtig in pand van Jan Bosch, t/m 1944 gelegen tussen de kerk en burgemeesterswoning van Everts; deze locatie is thans de (Raadhuis-)straatzijde van het Raadhuisplein (aan de zuidzijde van de kerk) in het centrum van Sevenum. De panden van Jan Bosch (voorheen voornoemd pand/herberg Nabben) – door oorlogsgeweld november '44- en van de burgemeestersfamilie Everts – gesloopt in 1959-1960- zijn verdwenen uit het dorpsbeeld van Sevenum.
